

TEORIA
PRAWA OCHRONY
DZIEDZICTWA KULTURY

BIBLIOTEKA PRAWA
OCHRONY ZABYTKÓW

redaktor serii
Kamil Zeidler

**Jan
Pruszyński**

TEORIA PRAWA OCHRONY DZIEDZICTWA KULTURY

opracowanie
i redakcja naukowa
Kamil Zeidler

Książka powstała na podstawie:
Jan Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*,
t. 1–2, Zakamycze, Kraków 2001

Recenzent
Prof. dr hab. Piotr Dobosz

Redaktor Wydawnictwa
Joanna Kamień

Projekt okładki i stron tytułowych
Jan Rutka

Skład i łamanie
Maksymilian Biniakiewicz

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Narodowy
Instytut
Dziedzictwa

60
LAT MISJI

© Copyright by Agnieszka Pruszyńska
© Copyright by Kamil Zeidler
© Copyright by Uniwersytet Gdański, 2025
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-772-9 (WUG)
ISBN 978-83-8390-513-6 (Wolters Kluwer)
ISBN 978-83-68253-35-1 (NID)

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
ul. Przyokopowa 33, 01-208 Warszawa
tel. +48 728 313 462

Księgarnia internetowa: www.profinfo.pl

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Spis treści

Część I

Wprowadzenie do ochrony dziedzictwa kultury

Przedmowa	11
Nota edytorska	15
Rozdział 1 (1)	
Teoria ochrony składników dziedzictwa kultury i jej terminologia (I.1)	19
1.1. Prolegomena ochrony zabytków.	
Edukacja zawodowa i popularyzacja wiedzy (I.1.1.)	19
1.2. Znaczenie podstawowych pojęć ochrony zabytków (I.1.2)	23
1.3. Dziedzictwo kulturalne. Prawo do dziedzictwa (I.1.3)	24
1.4. Dziedzictwo duchowe i umysłowe (I.1.4)	27
1.5. Dziedzictwo europejskie i narodowe, wspólne i cudze. Spuścizna (I.1.5)	32
1.6. Kultura i jej odniesienia do dziedzictwa (I.1.6)	35
1.7. Geneza pojęcia „dobro kultury” i jego odniesienia do ochrony zabytków (I.1.7)	38
1.8. Tradycja kulturalna (I.1.8)	41
1.9. Zabytek i dzieło sztuki. Dokument, pamiątka, pomnik (I.1.9)	43
1.10. Zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy (I.1.10)	47
1.11. Zespół zabytkowy. Otoczenie i układ przestrzenny. Strefa ochronna. Krajobraz kulturalny (I.1.11)	48
1.12. Zabytki niematerialne. Imponderabilia (I.1.12)	52
1.13. Ewaluacja zabytków i dzieł sztuki. Wartość historyczna, artystyczna i naukowa zabytku (I.1.13)	56
1.14. Wartość emocjonalna. Wartość sakralna i patriotyczna zabytków (I.1.14)	63
1.15. Wartość materialna zabytku (I.1.15)	68
1.16. Wartość użytkowa zabytku. Użytkowanie pierwotne, wtórne, właściwe i niewłaściwe (I.1.16)	69

1.17. Wartość muzealna, archiwalna i biblioteczna (I.1.17)	72
1.18. Ocena wartości jako podstawa działań ochronnych. Klasyfikacja i jej przesłanki (I.1.18)	74
1.19. Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. Konserwatorstwo. Konserwacja. Etyka konserwatorska (I.1.19)	76
Rozdział 2 (2)	
Charakter prawa i jego odniesienia do ochrony zabytków (I.2)	84
2.1. Prawo, jego cel, założenia i zasady (I.2.1)	84
2.2. Ochrona prawna zabytków i jej geneza (I.2.2)	87
2.3. Polityka kulturalna i konserwatorska (I.2.3)	89
2.4. Podstawy prawne uznania obiektu za zabytek. Rejestracja. Inwentaryzacja (I.2.4)	93
2.5. Miejsce ochrony dziedzictwa kulturalnego w systemie prawa wewnętrznego (I.2.5)	97
2.6. Charakter prawny oceny wartościującej dzieła sztuki i zabytku (I.2.6)	116
2.7. Własność i proveniencja dzieł sztuki i zabytków. Regulacje międzynarodowe ochrony dziedzictwa kulturalnego (I.2.7)	118
Część II	
Straty dziedzictwa kulturalnego Polski wskutek zaborów i okupacji	
Rozdział 3 (1)	
Geneza i przesłanki ochrony zabytków w Polsce (II.1)	129
3.1. Bogactwo kulturalne i artystyczne dawnej Polski (II.1.1)	129
3.3. Pierwsze szkody w zasobie zabytkowym (II.1.3)	129
3.5. Rozbiory ziem polskich i powstania narodowe (II.1.5)	130
Rozdział 4 (2)	
Opieka nad zabytkami w II Rzeczypospolitej (II.2)	131
4.2. Towarzystwa opieki nad zabytkami (II.2.1)	131
4.4. Dekret z 1918 r. o opiece nad zabytkami – pierwsze polskie prawo ochrony zabytków (II.2.4)	131
4.7. Inwentaryzacja i dokumentacja zabytków nieruchomych (II.2.7)	132
4.8. Muzea i ich zasoby. Prawo i organizacja muzeów i bibliotek. Wywóz dzieł sztuki (II.2.8)	132
4.11. Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego (II.2.11)	133
Rozdział 5 (3)	
Sytuacja zabytków w Polsce w latach wojny i okupacji 1939–1945 (II.3)	134
5.1. Stosunek III Rzeszy i ZSRR do kultury i jej dziedzictwa (II.3.1)	134

5.2. Prawo i organizacja niemieckiej administracji kultury na okupowanych ziemiach polskich (II.3.2)	136
5.3. Szkody w zasobie zabytkowym spowodowane przez Niemców (II.3.3)	136
 Część III	
Polska Ludowa wobec dziedzictwa przeszłości	
 Rozdział 6 (1)	
Założenia ustrojowe i ich wpływ na sytuację zabytków (III.1)	139
6.2. Indoktrynacja polityczna i jej wpływ na kształtowanie ochrony zabytków (III.1.2)	139
6.3. Reforma rolna i jej skutki dla dziedzictwa kultury polskiej (III.1.3)	142
6.4. Własność dzieł sztuki i zabytków na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski (III.1.4)	144
6.5. Rewindykacje. Ziemie Zachodnie i Północne (III.1.5)	146
Rozdział 7 (2) Organizacja zarządzania kulturą i jej dobrami w PRL (III.2)	147
7.6. Badania naukowe i dokumentacja zabytków (III.2.6)	147
7.7. Organizacja i zadania terenowych służb ochrony zabytków (III.2.7)	148
7.8. Społeczna opieka nad zabytkami (III.2.8)	148
7.9. Organizacja prac konserwatorskich (III.2.9)	149
7.10. Muzealnictwo w organizacji administrowania kulturą (III.2.10)	150
7.11. Organizacja obrotu handlowego dziełami sztuki (III.2.11)	151
7.12. Próby organizacji kolekcjonerstwa prywatnego (III.2.12)	153
 Rozdział 8 (3)	
Zasób zabytkowy, jego wykorzystanie, użytkowanie i konserwacja (III.3)	154
8.1. Wprowadzenie. Zabytkowy zasób nieruchomy (III.3.1)	154
8.2. Odbudowa i rozbiórka zabytków (III.3.2)	155
8.3. Wykorzystanie zabytków dla celów gospodarczych (III.3.3)	158
8.4. Regulacje nakazowo-zachęcające. Uchwały rządu 102, 418 i 179 (III.3.4)	158
8.6. Gospodarka zasobami muzealnymi (III.3.6)	158
 Rozdział 9 (4)	
Prawna ochrona zabytków. Zasady i realizacja (III.4)	161
9.5. Założenia i przedmiot ustawy z 15 lutego 1962 r. (III.4.5)	161
9.6. Klasyfikacja zabytków (III.4.6)	161
9.7. Rejestracja zasobu zabytkowego (III.4.7)	164
9.8. Prawo o muzeach w ustawie z 15 lutego 1962 r. (III.4.8)	165
9.10. Założenia i podstawy ochrony zabytków w prawie karnym (III.4.10)	165

Część IV

Problemy dziedzictwa narodowego i zabytków wynikające z transformacji ustrojowej

Rozdział 10 (1)

Własność składników dziedzictwa. Reprywatyzacja.

Rewindykacje i odszkodowania (IV.1)	169
10.1. Przemiany ustrojowe i ich odniesienia do dziedzictwa kultury (IV.1.1)	169
10.2. Własność dzieł sztuki oraz zabytków w świetle prawa.	
Konkurencja praw własności i „interesu publicznego” (IV.1.2)	170
10.3. Problemy „reprywatyzacji”, prywatyzacji i uwłaszczenia zabytków (IV.1.3)	174
10.4. „Własność muzeów” (IV.1.4)	178
10.5. Prawa do dzieł sztuki i zabytków z mienia poniemieckiego oraz mienia „podworskiego” (IV.1.5)	181
10.6. Własność i przynależność dzieł sztuki sakralnej.	
Dylematy restytucji (IV.1.6)	187
10.7. Historyczne prawa do szczególnie ważnych składników dziedzictwa za granicą (IV.1.7)	195
10.8. Problemy likwidacji skutków II wojny światowej i okupacji niemieckiej.	
Odszkodowania. Pruska Biblioteka Państwowa (IV.1.8)	200
10.9. Własność dzieł sztuki i zabytków zawłaszczonych przez ZSRR.	
Prawo do odszkodowań (IV.1.9)	202
10.10. Prawo do dziedzictwa i prawa własności zbiorów publicznych dawnych Ziem Wschodnich RP (IV.1.10)	206

Rozdział 11 (2)

Organizacja ochrony zabytków (IV.2)	211
11.1. Dziedzictwo kultury, zabytki, muzealia. Zakres zarządu (IV.2.1)	211
11.2. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (IV.2.2)	212
11.4. Służba Ochrony Zabytków. Generalny Konserwator Zabytków (IV.2.4)	213
11.5. Społeczna opieka nad zabytkami (IV.2.5)	217
11.6. Organizacja muzealnictwa (IV.2.6)	219
11.7. Status darowizn dzieł sztuki (IV.2.7)	223
11.8. „Środowisko konserwatorskie”. Izby Konserwatorskie (IV.2.8)	224
11.9. Organizacja rzeczoznawstwa. Ocena wartościująca i wycena dzieł sztuki oraz zabytków (IV.2.9)	228
11.10. Organizacja ochrony na wypadek zagrożeń naturalnych i konfliktów wojennych (IV.2.10)	233

Rozdział 12 (3)

Prawna ochrona zabytków i kierunki jej transformacji (IV.3)	234
12.1. Zagadnienia ustrojowe ochrony zabytków (IV.3.1)	234
12.2. Zabytki, dobra kultury i dziedzictwo kulturalne w projektach regulacji prawnych (IV.3.2)	238
12.3. Finansowanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (IV.3.3)	240
12.4. Zabytki nieruchome w procesie planowania przestrzennego (IV.3.4)	245
12.5. Ograniczenia prawne użytkowania dzieł sztuki i zabytków (IV.3.5)	254
12.6. Ograniczenia obrotu zabytkami jako forma ich ochrony (IV.3.6)	254
12.7. Regulacja wywozu dzieł sztuki i zabytków za granicę (IV.3.7)	257
12.8. Próby ochrony składników dziedzictwa innych niż zabytki. Pomniki historii. Język (IV.3.8)	259
12.9. Aspekty odpowiedzialności karnej (IV.3.9)	262
12.10. Obsługa prawna ochrony zabytków. Zastępstwo prawne (IV.3.10)	266
12.11. Polityka i świadomość historyczna i kulturalna w programach oświaty i kształcenia (IV.3.11)	268